

melinó ‘i māmani pea mo e mo‘ui ta‘e-
ngatá ‘i he maama ka hoko mai” (T&F
59:23).

Koe‘uhí ke ola lelei ange hono akoí
*e ngaahi me‘a ‘oku kau ki he mā‘oni-
‘oní*, ‘oku mahu‘inga ai ke mahino, ke
fakalahi atu ki hono fai ‘o e fakahino-
hinó, kuo pau ke tau fakafaingofua‘i e
ma‘u fakahaá. ‘I he founga ko ‘ení, ‘e
lava ai ‘e he tokotaha kuo akoí ‘o
ongoi ‘a ‘ene holi ke ne ‘ilo ‘iate ia pē
ki he ngaahi tefito‘i mo‘oni ko ‘ení.

Ne fakahā ‘e he ‘Eikí kia Hailame
Sāmita, ‘o fakafou ‘i hono tokoua ko e
Palōfita ko Siosefa Sāmitá:

“Te u foaki kiate koe mei hoku
Laumālié, ‘a ia ‘e fakamāma‘i ho ‘ata-
maí, ‘a ia ‘e fakafonu ho laumālié ‘aki
‘a e fiefia;

“Pea te ke toki ‘ilo‘i . . . ko e ngaahi
me‘a kotoa pē te ke kole kiate aú, ‘a ia
‘oku kau ki he ngaahi me‘a ‘o e mā‘oni-
‘oní, te ke ma‘u ia ‘i ho‘o tui kiate aú”
(T&F 11:13–14).

Ko hono faka‘osí, ‘oku fakatokanga
mai e folofolá ki hono fakatu‘utāmaki
‘o e faka‘au ke mate ‘i he ngaahi me‘a
‘oku kau ki he mā‘oni‘oní mo e ngaahi
nunu‘a fakatu‘utāmaki ‘e hoko kiate
kinautolu, kuo fakamāma‘i ‘e he
Laumālie ‘o e ‘Otuá, ka nau toe tō ki
he faiangahalá mo e maumau-fonó.

Ko hono ako‘i ‘o e *ngaahi me‘a ‘oku
kau ki he mā‘oni‘oní*, ko ha me‘a
mahu‘inga ia ke tokoni‘i e kakaí ke nau
ma‘u ha ‘ilo ki he mo‘oní, liliu pea tu‘u
ma‘u ‘i he tui kia Kalaisí ‘o a‘u ki he
ngata‘angá.

‘Oku ma‘u ‘e he mātu‘á ha fatongia
toputapu ke ako‘i ‘enau fānaú ki he
*ngaahi me‘a ‘oku kau ki he mā‘oni-
‘oní*. ‘Oku lava ke tokanga‘i mo fangangi
‘e he kau takí mo e kau faiakó ‘a e kā-
ingalotú, mo ako‘i faivelenga kinautolu
ki he *ngaahi me‘a ‘oku kau ki he
mā‘oni‘oní*.

‘E lava ke a‘usia lelei ange ‘eni kapau
‘e fakafaingofua‘i e ma‘u fakahaá lolo-
tonga e taimi ako‘í, ke fakatupu ‘i he
kakaí ha holi ke fakamāma‘i ‘e he
Laumālie ‘o e ‘Otuá. Pea ‘i he‘enau ma‘u
e tui ‘e faka‘ilo leva ‘e he Laumālié kiate
kinautolu ‘a e *ngaahi me‘a ‘oku kau ki
he mā‘oni‘oní*. ‘Oku ou fakamo‘oni ki
he ngaahi me‘a ni ‘i he huafa ‘o Sīsū
Kalaisí, ‘ēmeni. ■

Fai ‘e ‘Eletā Neil L. Anderson

‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

Fai Mai ‘a e Talanoa ‘o Sīsū

*‘E hanga ‘e ha tui fakatāutaha mālohi ange kia Sīsū Kalaisí,
‘o teuteu‘i [ho‘omou fānaú] ki he ngaahi ‘ahi‘ahi kuo pau ke
nau fehangahangai mo iá.*

I he taimi ‘oku vahe atu ai ke ke lea
he kongā ki mui ‘o e fakataha-
‘anga faka‘osi ‘o e konifelenisi
lahí, ‘okú ke fakafanongo ki he ngaahi
leá kotoa mo fakakaukau pe ko e fē e
kongā ho‘o pōpoakí ‘e tomu‘a faka-
hoko ia ‘e ha ni‘ihi peá ke toki lea ‘akí.
‘Oku ‘ikai ha tefito ia ‘e vahe pea ‘ikai
ha fakafekau‘aki ‘o e ngaahi tefitó. Ka
ko e founga ‘a e ‘Eikí, ko e founga lelei
tahá ia. ‘Okú Ne tali ‘a e ngaahi lotu
fakafo‘ituitui kotoa ‘a e kau leá, pea
fakataha‘i ke nau fengāue‘aki fakataha
‘o fakafonu ‘aki ia e fakahā mo e mā-
lohi fakalaumālié. ‘Oku ‘i ai ha ngaahi
kaveinga kuo toutou fakahoko atu,
ngaahi tefito‘i mo‘oni kuo toe fakalahi
atu ki ha ngaahi tefito‘i mo‘oni, ngaahi
fakatokanga fakapalōfita, pea mo ha
ngaahi tala‘ofa langaki mo‘ui—‘oku
hoko ‘enau fengāue‘aki fakalangí ko
ha mana! ‘Oku ou fakamo‘oni kuo tau
fanongo mo ongo‘i ‘i he konifelenisí ni
‘a e fakakaukau mo e finangalo ‘o e
‘Eikí.

Na‘e fakamatala‘i ‘e Palesiteni
Tōmasi S. Monisoni ‘a e to‘u tangata
kei tupu haké ko e “lelei taha ia ‘i ha
toe kuonga”¹ peá ne pehē ki he to‘u
tupú: “Kuo mou omi ki he mamaní ‘i
ha taimi nāunau‘ia. ‘Oku meimei ke

‘ikai hano ngata‘anga ‘o e ngaahi fai-
ngamālie ‘oku hanganaki atú.”² Ka
na‘á ne fakatokanga ‘o pehē, “Kuo
tuku mai kitautolu ki he māmaní ‘i he
taimi ‘o e ngaahi faingata‘á.”³ “Ko ha
kuonga ‘o e fakafiefiemālié ‘oku anga-
‘aki hono li‘aki pe maumau‘i ‘e he so-
saietí ‘a e ngaahi fono ‘a e ‘Otuá.”⁴
‘Oku ‘ātakai‘i kitautolu ‘e ha ngaahi
me‘a lahi kuo ngaohi ke ne hanga ‘o
tohoaki‘i ‘etau tokangá. “ ‘Oku faka-
‘aonga‘i ai ‘e he filí ‘a e founga kotoa
pē . . . ke faka‘efihia‘i kitautolu ‘i
he‘ene tauhele kākaá.”⁵

Ko hotau fatongia‘i leva ke tokanga‘i
‘a e to‘u tangata kei tupu haké. ‘Oku
nau ha‘u ki he māmaní mo ha ngaahi
fatongia mahu‘inga pea mo ha ivi faka-
laumālie ‘o e ngaahi me‘a te nau ma-
lavá. He ‘ikai lava ke tau fakava‘iva‘inga
‘i he founga hono teuteu‘i kinautolú.
Ko hotau fatongia‘i leva ‘i he‘etau hoko
ko e ngaahi mātu‘á mo e kau faiakó ke
‘oua na‘a tau fakatupu ha tōnounou
fakalaumālie ‘i honau ngaahi laumālié,
ka ke tau fakatupulaki ‘a e tui fakalau-
mālie ko ia ne nau ‘osi fakatupulaki ‘i
he maama fakalaumālié.

‘I he ho‘ata‘a ni, ‘oku ou faka‘amu ke
fakamamafa‘i ha kole ‘a ha kīi tamasi‘i
‘i ha fo‘i hiva ‘a e Palaimelí:

[Tala mai e ngaahi talanoa 'o Sīsū
ke u fanongo ki ai,
'A e ngaahi me'a ne u mei fehu'i
kiate Ia kapau na'a Ne 'i heni].⁶

'I hotau māmanī he ngaahi 'ahó ni,
'oku fie ma'u 'e he talavou mo e fine-
mui kotoa pē ha'ane fakamo'oni faka-
fo'ituitui ki he mo'oni. 'Oku fie ma'u 'e
he talavou pe finemui kotoa pē 'ene
maama pē 'a'ana, ke ne "tu'u ma'u mo
tu'u ta'e-fa'a-ue'i"⁷ 'i he'ene tui ki he
'Eiki ko Sīsū Kalaisi, 'o 'ikai maka-
tu'unga mei he mātu'á, kau taki 'o e
to'u tupú, pe ko e pou pou 'a honau
kaungāme'á.

'E lava pē ke hangē e ngaahi talanoa
'o Sīsū ko ha matangi mālohi ke faka-
tupulaki 'a e tu'i 'i he loto 'o 'etau fā-
naú. Na'e pehē 'e Sīsū, "Ko au ko e
hala, mo e mo'oni, pea mo e mo'ui."⁸
'Oku hanga 'e hono toutou vahevahe
ko ia 'o e ngaahi talanoa 'o Sīsū 'o
'omi 'a e tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisi
pea mo ha mālohi ki hono fakava'e 'o e
fakamo'oni. 'Okú ke fakakaukau nai
'oku toe 'i ai ha me'a'ofa 'e toe mahu-
'inga ange ma'a 'etau fānaú?

Kuo fakatoka nai 'a e mo'ui mo e
ngaahi akonaki 'a Sīsū Kalaisi 'i he 'ata-
mai mo e laumālie 'o 'etau fānaú? 'Oku
nau fakakaukau nai ki he mo'ui 'a e
Fakamo'ui 'i he'enua fifili pe ko e hā 'a
e me'a te nau fai ki he'enua mo'ui? 'E
toe mahu'inga ange 'eni 'i he ngaahi
ta'u ka hoko maí.

Kuo fakakaukau nai 'etau fānaú ki
he fakataha ne fai 'i he maama fakalau-
mālie,⁹ 'a ia ne folofola ai 'a Sīsū—ko e
tokotaha ma'ongō'onga tahā—'o pehē,
"Ko au 'eni, fekau' ai aú?"¹⁰ 'Oku nau loto
fiemālie nai ke tokoni pea muimui 'i
He'ene sipingá?

'Oku nau fakakaukau nai ki Hono
'alo'i Ia 'i he founga fakatōkilaló,¹¹ ko
e Fakamo'ui 'o e māmanī na'e "faka-
tokoto ia 'i he 'ai'angakai 'o e manú?"¹²
'Oku tokoni nai e me'a na'a Ne a'usía ke
toe mahino ange 'a e founga totonu
hono ma'u 'o e koloá?

'Oku nau 'ilo'i nai ne fa'a ako 'a Sīsū
'o pehē, "Kole pea te mou ma'u?"¹³
'Oku fa'a fakakaukau nai 'a 'etau fānaú
ki He'ene ngaahi lotu 'i he loto fakafe-
ta'i¹⁴ mo 'Ene ngaahi tautapa ki he
Tama'i¹⁵ 'i he'enua tū'ulutui ko ia 'o

lotua e ngaahi me'a 'oku nau tokanga
ki ai?

Kuo tau 'osi fakahā ange nai kiate
kinautolu 'a e 'ofa 'oku ma'u 'e Sīsū ki
he fānaú, 'a 'Ene fua kinautolu 'i Hono
umá, hūfia kinautolú, peá Ne tutulu¹⁶
ma'anautolú? 'Oku 'ilo'i nai 'e he'etau
fānaú ne 'osi tatali pē 'a Sīsū "mo e
ongō to'ukupu 'oku mafao mai ke tali
[a kinautolu]"¹⁷

'Oku nau ma'u nai ha mālohi 'i he
ngaahi talanoa ki he 'aukai¹⁸ 'a Sīsū—
'i he'etau ako'i kiate kinautolu 'a e fono
'o e 'aukai?"

'I he'enua ongo'i ta'elatá, 'oku 'ilo'i
nai 'e he'etau fānaú 'a e ongo'i ta'elata
ne ma'u 'e he Fakamo'ui 'i hono li'aki
Ia 'e Hono kaungāme'á, pea mo 'Ene
fehu'i ki He'ene kau 'Aposetoló, " 'E 'alu
mo kimoutolu foki?"¹⁹

Kuo ongo'i nai 'e he'etau fānaú
'a e mālohi 'o e ngaahi mana 'a e
Fakamo'ui? Na'e fakamo'ui 'e Sīsū 'a e
kiliá,²⁰ faka'a 'a e kuí.²¹ Na'a Ne fafanga
'a e toko 5,000,²² fakanonga 'a e tahi
hou,²³ mo fokotu'u 'a Lasalosi mei he
maté.²⁴ 'Oku tui nai 'a 'etau fānaú
"oku tupu 'i he tu'i hono fai 'o e ngaahi
maná,"²⁵ pea 'oku nau lotua nai ha
ngaahi mana ki he'enua mo'ui?

Kuo fakalotolahia nai 'etau fānaú 'e
he folofola 'a e Fakamo'ui ki he pule 'o
e falelotu faka-Siú: " 'Oua te ke mana-
vahē, ka ke tui pē."²⁶

'Oku 'ilo'i nai 'e he'etau fānaú 'a e
haohaoa 'o 'Ene mo'ui,²⁷ 'Ene ngāue
ta'esiokitá, hono lavakí'i mo Hono
Kalusefai fakamamahí?²⁸ Kuo tau faka-
mo'oni nai kiate kinautolu 'a 'etau 'ilo'i
fakapapau na'a Ne Toetu'u,²⁹ 'a'ahi ki he
kau Nifái 'i he ongo 'Ameliká,³⁰ pea mo
'Ene hā ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá
'i he Vao'akau Tāpu?³¹

'Oku nau fakatu'amelie nai ki
He'ene toe hā'ele'anga ua nāunau'ia
maí, 'i he taimi 'e faka'ofō'ofa ai e me'a
kotoa, pea 'e tū'ulutui 'a e tui kotoa pē
pea vete 'e he 'elelo kotoa pē ko Sīsū
ko e Kalaisi Ia?³²

'Oku fakahā mai nai 'e he 'etau
fānaú: 'Fai mai 'a e talanoa 'o Sīsū?³³

Ki he to'u tupú mo e fānaú: Mo'ui
'aki homou ngaahi fatongia mahu'ingá
pea mo e tu'unga fakalaumālie mā-
'olunga taha te ke lava 'o a'usía. Fekumi
ke 'ilo lahi ange kia Sīsū; lau e ngaahi
folofolá. Ko e fakakaukau 'eni 'e taha,
toe lau 'a e tohi 'a Sioné, pea alea'i ia
mo ho'o ongomātu'á, kau faiakó pea
mo e ni'ihī kehé.

Ki he ngaahi tama'i mo e ngaahi
fa'éé, ki he ngaahi kui tangata pea mo
e ngaahi kui fefiné pea mo kinautolu
'oku 'ikai ha'anau fānaú ka 'oku nau fai-
tōtōivi 'i hono ako'i e fānaú pea mo e
to'u tupú, ko 'eku fale'i, ke mou toutou
lea fekau'aki mo Sīsū Kalaisi. 'Oku 'i ai
'a e mālohi lahi fakalaumālie 'i Hono

huafa toputapú. “ [‘Oku] ‘ikai tuku mai mo ha toe hingoa kehe pe hala . . . ‘a ia ‘e lava ai ‘o hoko ‘a e fakamo‘uí ki he fānau ‘a e tangatá, kae fou pea ngata pē ‘i he huafa ‘o Kalaisí.”³⁴

Ki he ngaahi fa‘ē ‘oku nau ohi hake ‘enua fānau ‘o ‘ikai ke ‘i ai ha tamai ‘i ‘apí, ‘oku ou palōmesi atu ko e taimi ‘okú ke lea ai ‘o fekau‘aki mo Sisū Kalaisí, te ke ongo‘i hono tāpuekina koe ‘e he mālohi ‘o e langí.

Hili e malōlō ‘a e husepaniti ‘o Sisitā Sitela ‘Oakesí, na‘á ne tauhi toko taha pē ‘ene fānau iiki ‘e toko tolú (kau ai ‘a ‘Eletā Tāleni H. ‘Oakesí³⁵). Na‘á ne lea ‘i ha taimi ‘e taha ‘o pehē: “Ne ‘omi kiate au ke u ‘ilo‘i ‘oku ‘ofa ‘a e ‘Eikí ‘iate au pea ‘e tokoni‘i au ‘i hoku misioná. Na‘á ku ongo‘i ha ‘ofa ‘okú ne ‘ātakai‘i au . . . [peá u ‘ilo] te ne [tauhi kimautolu] lolotonga e faingata‘a ‘e hokó.”³⁶

‘Oku ou ‘oatu ha fakatangi makehe

ki he ngaahi tamai: Kātaki ka ke hoko ko ha kongá mahu‘inga ‘i hono talanoa‘i ki ho‘omou fānau ‘a e Fakamo‘uí. ‘Oku nau fie ma‘u ke fakapapau‘i ange ‘a ho‘omou tui, fakataha mo e tui ‘a e ngaahi fa‘eé.

Neongo ‘e ‘i ai ha ngaahi taimi ‘e hangē ‘oku ‘ikai fanongo e ki‘i tamasi‘i mo ha loto tui, ka ko ho‘o fakamo‘oni pē ‘o fekau‘aki mo Sisú ‘e nofo ia ‘i he ‘atamai mo e laumālie ‘o e ki‘i tamasi‘i pe ta‘ahine ko iá. ‘Oku mou manatu koā ki he talanoa ‘o ‘Alamā, ‘a ia na‘á ne fili ‘a e hala ‘oku ‘ikai totonú? ‘I he‘ene foki maí, na‘á ne pehē:

“‘Oku ou manatu‘i . . . ne pehē mai ‘eku tamai (lea) . . . ‘o fekau‘aki mo e hā‘ele mai . . . ‘a Sisū Kalaisí . . . ke fakalelei ‘a e ngaahi angahala ‘a mamaní.

“‘I he nofo ‘i hoku ‘atamai ‘a e fakakaukau ko ‘ení, na‘á ku tangi ‘i hoku lotó: ‘E Sisū, ‘a koe ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, ‘alo‘ofa mai kiate au.”³⁷

Kapau ‘oku ‘ikai ke fanongo ha ki‘i tamasi‘i, ‘oua te ke tu‘atamaki. ‘Oku ‘i ho tafa‘aki ‘a e taimi pea mo e mo‘oní. ‘E toki foki mai ki he‘ene manatu ‘a ho‘o ngaahi leá mo ha mālohi ‘o hangē ko ha lea ia mei hēvaní. ‘E ‘ikai lava ke mole ho‘o fakamo‘oní mei ho‘o fānau.

‘I he taimi te ke loto ‘apasia ai ‘i ho‘o lea fekau‘aki mo e Fakamo‘uí—‘i he loto kaá, pasí, tēpile kaí, ‘i ho‘o tū‘ulu-tui hifo ke lotú, lolotonga ‘o e ako folofolá, pe ‘i ha talanoa ‘i he taimi po‘ulí—‘e tokoni‘i ‘e he Laumālie ‘o e ‘Eikí ho‘o leá.³⁸

‘I ho‘o fai ho lelei tahá, ‘e fakatō-kakano ki he loto ‘o ho‘o fānau ‘a e fakamo‘oni ‘o Sisú. Te nau hū ki he‘ene nau Tamai Hēvaní ‘i he lotu fakatōkialalo, pea nau ongo‘i Hono ivi tākiekiná ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oní‘oní. ‘E ma‘u leva ha tui fakatāutaha mālohi ange kia Sisū Kalaisí ke ne teuteu‘i kinautolu ki he ngaahi ‘ahi‘ahi kuo pau ke nau fehanga hangai mo iá.³⁹

Ne u fetaulaki mo Pila Foalasi pea mo Tēpi Heisitingi ‘i he taimi ne mau kei ako ai ‘i he Univēsihi Pilikihami ‘Iongí. Ne foki mai ‘a Pila mei he‘ene ngāue fakafaifekau. Na‘á na fe‘ofa‘aki peá na mali leva ‘i he Temipale ‘Okalani Kalefōniá. Ne ma‘u hona ‘api ‘i Mesa, ‘Alesona pea tāpuaki‘i ‘aki kinaua ha fānau tangata ‘e toko nima mo ha ongo tamaiki fefine. Ne ako‘i ‘e Pila mo Tēpi ‘ena fānau ke nau ‘ofa ki he ‘Eiki ko Sisū Kalaisí ‘o hangē ko ‘ena ‘ofa kiate iá. Na‘e pehē ‘e hona foha ko ‘Eletā Taniela Foalasi, ‘a ia ‘oku kei ngāue fakafaifekau ‘i he Misiona Mekisikou ‘Okasaká, “Ko e pongipongi kotoa pē ki mu‘a he akó ne pau pē ke mau tangutu ki he tēpilé ‘o lau mo ako e folofolá.”

‘Oku kei manatu melie pē hona ‘ōfefine ko Kalá ki he‘ene tamai, neongo kuó ne mali pea ‘i ai mo ha‘ane fānau ‘e toko ua, ‘i he‘ene faka‘uli ke ‘ave ia ki he‘ene ngaahi kalasi pongipongi ‘i he ako mā‘olungá. Na‘á ne pehē, “Na‘e sa‘i‘a ma‘u pē ‘eku tangata-‘eikí ‘i he lau ha ngaahi kupu‘i lea pau, ako ma‘uloto ‘o e folofolá mo ha ngaahi fo‘i maau [pea ‘i he‘ema faka‘uli ko ia ki he ngaahi kalasi pongipongí] na‘á ma toutou lau kinautolu.” Ko e taha ‘o ‘ene veesi folofola ne manako aí ko e, “Manatu, manatu ‘oku

makatuunga 'i he maka 'o hotau Huhu'í, 'a ia ko Kalaisi ko e 'Alo 'o e 'Otuá, kuo pau ke mo langa ai homo makatu'ungá; koe'uhi ka tuku atu 'e he tēvoló 'a 'ene ngaahi matangi mālohí, . . . 'e 'ikai [te ne] ma'u 'e ia ha mālohi kiate kimoua ke fusi hifo 'a kimoua . . . koe'uhi ko e maka kuo langa ai 'a kimouá."⁴⁰

'I he 'aho Falaite kimu'a pea hoko 'a e Sāpate Toetu'ú 'i he ta'u 2000, 'i he ta'u 'e 10 kuo hilí, ne hoko ai 'a Pila Foalasi ko ha pīsope 'o e Uooti 'Esiteiti Kolove 'i 'Alesoná. 'I he'ene 'alu ki he ngāué, 'i ha kilomita nai 'e ua mei honau 'apí, ne tui'i 'e ha fu'u loli uta maka 'a 'ene kaá. Ko e tokí mavahe atu pē ia 'a Tēpi mo e fānau mei honau 'apí, pea ta'e'amanekina 'enau 'a'u atu ki he fakatu'utāmaki. Ne mālōlō 'a Pila 'i he fakatu'utāmaki ko 'ení. Ko e laumālie ta'e-fa'a-mate 'o e si'i husepāniti mo e tamai 'ofeina ko 'ení kuo to'o fakafokifā ia kiate Ia na'á Ne ikuna'i e maté, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, 'a ia ko 'Ene Toetu'u nāunau'ia ne nau 'amanaki ke fakamanatu 'i he Sāpate ko iá.

Na'e anga fēfē hono ma'u 'e Tēpi mo 'ene fānau 'e toko fitú (ko e si'isi'i tahá ko e ta'u nima) 'a e mālohi ne nau fie ma'ú. Ne tokí talamái ni kiate au 'e Kala, 'a ia ne ta'u 15 ia 'i he taimi 'o e fakatu'utāmaki 'ene tamai, 'o ne pehē: "Oku ou houngā'ia 'i he'eku [tamai mo e fa'eé] 'i he ngaahi founda na'á na

ako'i mai kiate au [fekau'aki mo e Fakamo'uí]. Na'a mau fakaava fakataha 'a e folofolá, pea mau lotu fakataha, peá na hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga 'o e 'ofa faka-Kalaisi, 'ofá mo e katakí ['a e Fakamo'ui]. . . . 'oku hoko 'a e taimi Toetu'ú [ko e] taimi mahu'inga ia ki he'eku mo'uí 'i he ta'u kotoa pē, 'i he'eku fakakaukau atu ki he mo'ui, misiona mo e Toetu'u 'a hotau Fakamo'uí, pea 'okú ne toe fakamanatu mai kiate au 'a e mo'ui 'a 'eku tamai fakamāmani.

Na'e pehē 'e Taniela Foalasi: "Ne u ta'u 10 'i he taimi ne mālōlō ai 'eku tamai. Ko ha taimi faingata'a ia. . . . Ne hoko ma'u pē 'eku fa'eé ko e fa'ifa'itaki'anga ia 'o e ngaahi akonaki 'a e Fakamo'uí. 'Oku ou to'oto'o 'a e pine ngāue fakafaifekau 'eku tamai 'i he taimi na'á ne ngāue ai 'i he misiona Sipeini. 'Oku 'i ai ha lea ['e ua] 'oku ou sai'ia ai mei he'eku tamai: "Oku malava 'e ha ongo tangata 'e ua ke na fai 'a e me'a kotoa pē kapau ko e taha 'o kinaua ko e 'Eiki" pea mo e "Kuo pau ke hoko 'a e Fakamo'uí ko hotau makatu'unga. Kapau he 'ikai, te tau faingata'ia."

Kuo fonu 'a e lotu 'o e fānau Foalasi 'i he tui kia Sisū Kalaisi. 'I he faka'osinga 'o e uike Toetu'u ko 'ení, ko e ta'u hongofulu ia e pekia 'enau tangata'eiki, pea 'oku nau 'ofa lahi kiate ia, ka kuo lomekina e mamahi 'o 'ene māloolō 'ia Kalaisi.⁴¹ 'Oku nau 'osi

'ilo'i, koe'uhí ko e 'ofa ta'e fakatataua ko ia 'a e Fakamo'uí, 'e lava ke nau toe fakataha ai mo 'enau tamai pea mo 'enau Tamai Hēvani.

Fai mai 'a e talanoa 'o Sisū

'I ha taimi si'i pē mei heni te tau fanongo ai ki he palōfita 'a e 'Otuá. Na'e folofola 'a e 'Eiki 'o fekau'aki mo 'Ene palōfita 'o pehē: "Ke mou tali 'ene leá, 'o hangē ko e lea ia mei hoku ngutu 'o'okú."⁴² 'Oku ou fakamo'oni ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ko e fakafofonga ia 'o e 'Eiki 'i he funga 'o e māmani.

'Oku ou fakamo'oni ko e Kalaisi 'a Sisū, ko e Fakamo'ui Ia ki he fa'ahinga kotoa 'o e tangatá. 'Oku pau 'Ene mo'uí, 'Ene Fakalelé, 'Ene Toetu'ú pea mo 'Ene toe hā'ele'anga ua ma'i pea 'oku mahino ia 'o hangē ko e hopo hake 'a e la'á. Fakafeta'i pē ki Hono huafá 'o ta'engata pea lauikuonga.⁴³ 'I he huafa toputapu 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Thomas S. Monson, "Ngaahi Mo'oni Tu'uloa Ki ha Kuonga Feliliuaki," *Liabona*, Mē 2005, 19.
2. Thomas S. Monson, "Ke Ke Ma'u Ha Loto-to'a," *Liabona*, Mē 2009, 123.
3. Thomas S. Monson, "Ngaahi Sipinga 'o e Anga Mā'oni'oni," *Liabona*, Mē 2008, 65.
4. Thomas S. Monson, "Lea Tukú," *Liabona*, Nōvema 2009, 109.
5. Thomas S. Monson, "Kae 'Oua Ke Tau Toe Fakataha Mai," *Liabona*, Mē 2009, 113.
6. "Talamai 'a e Ngaahi Talanoa 'o Sisū," *Tobi Hiva 'a e Fānau*, 36.
7. 'Alamā 1:25.

8. Sione 14:6.
9. Vakai, 'Ēpalahame 3:2–28
10. 'Ēpalahame 3:27.
11. Vakai, Luke 2.
12. Vakai, Luke 2:7.
13. 3 Nifai 27:29.
14. Vakai, Luke 10:21.
15. Vakai, Luke 11:2–4.
16. Vakai, 3 Nifai 17:11–24.
17. Molomona 6:17.
18. Vakai, Luke 4:1–13.
19. Sione 6:67. 'I he'ene lea ki he to'u tupú he ta'u kuo 'osí, ne pehē 'e Palesiteni Monisoni: “ [‘E ui . . . kimoutolu ke mou taukave'i e me'a 'oku mou tui ki ai. Ka 'ikai ke loloto e aka 'o ho'omou fakamo'oni, 'e faingata'a ia ke mou matu'uaki e manuki 'a e ni'ihí 'oku nau fakafaingata'a'ia'i ho'omou tui” (*Liabona*, Mē 2009, 126).
20. Vakai, Ma'ake 1:40–42.
21. vakai, Luke 18:35–43.
22. Vakai, Ma'ake 6:34–44.
23. Vakai, Ma'ake 4:35–41.
24. Vakai, Sione 11:8–53.
25. Molonai 7:37.
26. Ma'ake 5:36.
27. Vakai, 1 Pita 2:21–25.
28. Vakai, Luke 22:47–48; 23:32–46.
29. Vakai, Sione 20:11–23.
30. Vakai, 3 Nifai 11–26.
31. Vakai, Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:17.
32. Vakai Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:104.
33. “Talamai 'a e Ngaahi Talanoa 'o Sisū.”
34. Mōsaia 3:17.
35. Ne lea 'a 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi 'o pehē: “‘I he'eku kei tamasi'i, ne lahi e taimi ne u laukonga ai. Ko e taha 'o e ngaahi me'a ne u sai'ia taha ai ko e *Hurlbut's Story of the Bible* . . . [ko ha] tohi [o ha] ngaahi talanoa 'e 168 mei he Tohi Tapú. Ne u sai'ia 'aupito he ngaahi talanoá ni pea ne u toutou lau kinautolu” (*Bible Stories and Personal Protection*, *Ensign*, Nov. 1992, 37).
36. Stella Oaks, “Thy Will Be Done,” i he Leon R. Hartshorn, comp., *Remarkable Stories from the Lives of Latter-day Saint Women*, 2 vols. (1973–75), 2:184.
37. Alamā 36:17–18.
38. 'I he māmani he ngaahi 'ahó ni 'oku fie ma'u 'o lahi ange 'i ha toe taimi 'a e ngaahi lea ko ia 'a 'Īnosi fekau'aki mo 'ene tamaí, ke hoko ia ko e ngaahi lea 'a 'etau fānaú 'o kau kiate kinautolu: “Pea ko e ngaahi lea 'a ia kuó u fanongo tu'o lahi ki hono lea 'aki 'e he'eku tamaí 'o kau ki he mo'ui ta'engata . . . na'e tō mamafa ia ki hoku lotó. Pea holi tu'u 'a hoku laumālié; peá u tū'ulutui hifo 'i he 'ao 'o hoku Tupu'angá” (Īnosi 1:3–4).
39. Ne palōmesi ange 'a Palesiteni Monisoni ki he to'u tupú: “ ‘I he taimi 'oku loloto ai hono aká, 'e hanga 'e ho'omou fakamo'oni ki he ongoongolelé mo e fakamo'uí pea mo 'etau Tamai Hēvaní, 'o takiekina koe 'i ho'o angafai kotoa pē 'i he toenga 'o ho'o mo'uí. . . . Ko e taimi ia 'e malu'i ai koe 'e ho'o fakamo'oni, 'o kapau te ke toutou tanimaki ia” (*Liabona*, Mē 2009, 126).
40. Hilamani 5:12.
41. Mōsaia 16:8.
42. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 21:5.
43. Vakai, Alamā 26:12.

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Me'a Tukú

'Oku tuku mai 'e he maama-kamo 'a e 'Eiki ha ngaahi faka'ilonga 'oku 'ilo'ingofua pea he 'ikai ha taimi 'e hōloa ai.

Kuo hoko 'eni ko ha fakataha faka'osi faka'ofofa. Kuo sī'i ha'a-fanongo ki ha ngaahi malanga lelei kuo ako'i 'aki ha ngaahi lea sī'i 'o hangē ko ia kuo tau a'usia he 'aho ní. 'Oku tau 'i heni kotoa koe'uhí he 'oku tau 'ofa 'i he 'Eiki. 'Oku tau fie ngāue Ma'ana. 'Oku 'afio'i kinautolu 'e he'e-tau Tamai Hēvaní. 'Oku ou fakamo'oni ki ai. 'Oku ou 'ilo'i 'a Hono to'ukupú 'i he me'a kotoa pē.

Ko ha ki'i potufolofola nounou: “Falala [ki he 'Eiki] 'aki ho lotó kotoa; pea 'oua na'a fa'aki ki ho potu 'o'ou.

“Ke ke fakaongoongo kiate ia, 'i ho hala kotoa pē.”¹

Ko e me'a ia kuo hoko 'i he'eku mo'uí.

S'oku kāinga 'ofeina, kuo tau a'u mai 'eni ki he faka'osinga 'o ha konifelenisi fakatupulaki mo fakalaumālie mo'oni. Hili 'etau fanongo ki he ngaahi fale'i mo e fakamo'oni 'a e kau leá, 'oku ou tui kuo tau mohu tāpuekina pea 'oku tau toe loto fakapapau ange ke mo'ui'aki 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolele 'o Sisū Kalaisí. Ko ha me'a lelei ia ke tau 'i heni. 'Oku mau fie fakamālō kiate kinautolu kotoa pē ne fai ha leá pea pehē kiate kinautolu ne fai 'a e ngaahi lotú.

Kuo faka'ofofa mo'oni 'a e hivá. 'Oku ou manatu ai ki he potu folofola 'i

